

És mégis: Kert és Országút.

A nyolcvanadik évében járó Déry Tibor, aki a napok hordalékából csodálatosképpen ma is valódi aranyat szítál, kézen fogja olvasóját, hogy az úttalan utakon, műveinek buja tenyészetében el ne tévedjen. De ezt is jellegzetesen Déry-módra teszi, szívességét mindjárt megkérdőjelezi, hiszen mi sem áll távolabb tőle, mint hogy valamihez is (legyen az akár saját életműve, az életmű megismerése) receptet adjon. „Emlékszem ifjúságomnak egy korszakára, amelyben a helyes élet ismérveit egy jelszóban véltem tömöríthetni: Kert és Országút. Kert, amelyben a természetet otthonomná nyeselem, enyhelynek a külvilág zaklatásai elől, és Országút, mely innen el és ide mindig visszavezetve, az emberiség kis és nagy kalandjaiba futtat.“ A kijelentést feltételes módra, a jelent móltra váltja — mintha a műveiből jól ismert öniróniával megmosolyogná fiatalágának hitét.

Pedig e nyolcvan évre, pontosabban az abból alkotásban eltöltött közel hatvanra visszatekintve, a Kert és Országút nemcsak esszé-ötletként kölcsönözhető, de irodalomtörténeti rendezőelvként is elfogadható, s ami a legmeglepőbb: ma változatlanul érvényes. Nyilván nem a Kerten, a kertii fonott széken csodálkozunk, amelyet nyolcvan év nyúgeivel a legérdemtelenebb ember is megérdemel, hát még az, aki hosszúra nyúlt ifjúkorától oly sokat töltött az Országúton, mint Déry. (Idézett emlékezésében csak Kerouac regényét említi, hasonló című saját avantgarde úttörését szerényen elhallgatja.) Am Déry Tibor a tamáshegyi kertből messzire néz, a balatoni országúton túlra is ellát; olyan magaslat az övé, amely keveseknek adott meg — s különösen keveseknek ebben a korban. Kodály, Picasso, Argezi, Chaplin alkotó öregségével mérhetőek csak ezek az újabb termékeny évek, ez a „hadjárat az öregség ellen“, a fiatalokkal versenyre kelő és versenyképes (!), folyamatos értékteremtés. Különös varázsa van egy ilyen nyolcvan évnek. Az emberi természet magyarázza (nem lehet ezt rossz néven venni), hogy már-már artista mutatványként, bűvész-produkcióként követjük a szemünk előtt kibontakozó teljesítményt, s nem tudunk belenyugodni a gyönyörködésbe, tudni szeretnénk azt is, hogyan csinálja, „mi a trükkje“ a porondon levőnek.

Nos, Déry nem takargatja a titkot, a „trükk“ mindenkinek rendelkezésére áll: Kert és Országút. És nemcsak ilyen általánosan, jelszóba tömörítve, hanem kézzelfogható konkrétumában — ha tetszik: alkotáslélektani elemzés formájában, noha az író semmi egyebet nem tesz, mint hogy enged a belső kényszernek, rendszeresen összegyűjti „a napok hordalékát“; így foghatunk most kezünkbe egy új Déry-művet, egy izgalmas, „szemérmetlen műfajú“ könyvet („az önvallomás szemérmetlen műfajú“), a hetven és nyolcvan között is irigyléreméltóan friss szerző szabálytalan naplójegyzeteit. Közlebről, így született *A napok hordaléka* (és bővül egyre 1972, a kötet megjelenése óta is): „Az írói kedv (vagy rutin?) azonban az elmúlt egy-két óra alatt észrevétlenül annyira felduzzadt bennem, hogy elnyomja az értelem szavát. Felhúrom a térdemet, mind a két kezemmel átkarolom, s ettől a fiatalos mozdulattól az alkotó kedv egyszerre magasan felszökik, minden ellentmondást visszautasít. Fiatalos mozdulat? A test emlékszik: kiránduláson alighanem így ültem valamikor a nők lábánál a fűben. Most a Múzsáénál, mely olykor még megajándékoz megbízható, bár középszerű szerelmével.“ Sokan elfogadnák a Múzsától ezt a „középszerű szerelmet“, ám kettőn áll a vásár: e bizonyos Múzsán és az alkotón, a szerelem befogadóján. „Mit őrizzen meg az író fiatalságából késő napjaira is? — teszi fel és válaszolja meg a kérdést Déry. — Egyet őrizzen meg épségben, akkor még bátran elengedheti tollát: a tiszteletet az üres, fehér papírlap iránt, amelyet íróasztalához ülve maga elé terít. Engem egy-egy önkéntelen mélyebb légvétel figyelmeztet még ma is arra, amikor golyóstollamat a kezembe veszem, hogy izgatott vagyok: fráshoz készülődöm. S ez alatt a csöppnyi izgalom alatt változatlanul ott lappang, még ma, ötvenévi rutin után is, az el nem hallgatható, és semmivel el nem intézhető kérdés: — mire jó az, hogy írok? Van belőle haszon, és kinek van haszna?“ Egy másik följegyzésében (amelyben egy vezető irodalmi folyóiratból a nyelvhelyességi hibákat és sületlenségeket pécez ki) az írói igényességet az önfelfedezés izgalmával kapcsolja össze.

Az alkotásnak, az önfelfedezésnek ez az izgalma ragad át az olvasóra, miközben tudomást szerez Déry napi foglalatosságáról, tamáshegyi sétáiról, kerti

tűnődéseiről, legújabb olvasmányairól. Bizonyára a balatonmelléki jó levegő is segít a test és szellem rugalmasságát megőrizni, a fiatalság titka azonban, íróemberről lévén szó, mégsem a földrajzi környezet, a klíma, a levegőszennyeződés hiánya; a tájékozódási igény, az új információk befogadása, vagyis a szüntelen tanulás, az önként vállalt „továbbképzés“ (ahogy manapság emlegetjük) nem engedi megöregedni az embert. És Déry, túl a hetvenedik évén, ebben a könyvében is kiváló tanulónak mutatkozik. Ami a legrokonszenvesebb benne, hogy nem ismeri a sznobizmust, a nagyképűséget. Egy-egy most olvasott könyvről, tanulmányról (ritkábban szépirodalmi alkotásról) azon frissiben, valósággal tartalmi kivonatot készítve számol be, s az így mindenki számára hozzáférhetővé vált gondolatmenethez fűzi saját kommentárjait. Manapság rendkívül vonzó ez a póztalanság, az olvasó-közelség. Nem akar szakembernek látszani abban, ami számára is új, éppen csak hogy megismert; tulajdonképpen nem is kommentárjait, hanem írói benyomásait közli velünk, hangosan gondolkodik Magánember és Köz dolgairól. A Kertről és az Országútról. S mint kiderül, a kettő egymástól elválaszthatatlan. A Kertből látszik az Országút, a sok új „kaland“, s ezt a tartós viszonyítási alapot nem lehet mellőzni. „A bőszerű tudományról“, a technika diadalairól, „a felfedezés mámoráról“ értekezve, mindjárt az ember boldogulására kérdez rá: „Nem tudok megszabadulni attól a félelemtől, hogy könnyelműek vagyunk nem ugyan a felfedezésekben, hanem ezek felhasználásában; erőszakot teszünk a természetén, s nem tudjuk, hol és hogyan út vissza. Mint a jóindulatú, de felületes orvos, aki betege gyógyítására mérget használ, mielőtt kezében volna az ellenmég.“ (1965 októberében jegyezte fel ezeket a gondolatokat, akkor már mögötte volt a *G. A. úr X-ben.*) Szelídebb-ártatlanabb jelenségről szólva, mint amilyen a kinetikus művészet, ez új művészeti irányzat lényegét kérdőjelezi meg, noha elvben rokonszenvezik a törekvés-sel. De „vajon a kiállított műalkotások valóban mozognak-e. Pontosabban: oly szabadon mozognak-e, mint ahogy az elmélet megkívánná, hogy igazolja magát. Mert bármennyi változatot teremt is magából a gép, mozdulatainak száma szükségszerűen korlátozott, s az utolsó mozdulatból mindig kénytelen visszatérni az elsőhöz, vagy jobb esetben valamelyik más, ugyancsak preformált elődjéhez. Meg sem közelítheti például egy orgonabokor gyökereinek, ágainak, leveleinek mozgásszabadságát. Földdel, éggel, napfényvel, széllel összedolgozó változatainak végtelen számsorát. Azaz, kinetikai szépségét.“

Az író az Országútra függeszti szemét — és a Kertet látja. A füredi kertet akarja leírni — és elragadja a képzelet, a végtelen felé. Az irodalom természetesen mindig jelen van; nemcsak mint képgazdag stílus, de mint tematika is. Sokasodó halottai jutnak eszébe, noteszének telefonszámait böngészve. Lukács György és Veres Péter. „Lukács és Veres nem értették, nem is szerették egymást. Önkényem kényszeríti most őket titkos kézfogásra egy soha nem látott tömegszálláson, a halottakén.“ Újra csak: Országút és Kert. És irodalom. Akkor is, amikor nem irodalomról beszél. Mert *A napok hordaléka* egy évtized gazdag nyersanyagraktárába s magába a műhelybe enged bepillantást, ahonnan visszamenőleg megérthetjük a hatvanas évek nagy visszhangú műveit (köztük az *Itélet nincs* könyörtelen emlékezését), s előrepillantunk az új évtizedbe. E naplójegyzetek ismerője nem lepődik meg Déry montanai beat-kalandján, a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* sikerén, mint ahogy szükségszerűnek érzi az Országútról visszavertést a Kertbe, a *Kedves bópeer* szűkebb hatósugarú, de annál mélyebb lélek-elemzéséhez. Déry ma is meg akarja érteni a fiatalokat — anélkül azonban, hogy bohócsipkát tenne a fejére. A *Képzelt riport* (legalábbis a regény — mert a színpadi változat nem Déry munkája) nem is bohócsipka. Törvényszerű előzményeit a naplófeljegyzésekben találjuk meg — és megtaláljuk az ifjúkori avantgarde regényekben (többek közt az *Országúton*-ban) meg a régi *Korunk* közölte versekben, esztétikai állásfoglalásokban. Mit tudhat egy budapesti, nyarait a Balatonnál töltő öregember Mick Jaggerről, a kaliforniai modern népvándorlásról, és egyáltalán mi köze hozzá? A könyv igazolja, hogy sokszorosan köze van. Nemcsak azért, mert egykori honfitársairól s a disszidens-pszichózisról szólhat általa. Az *Országúton* írójának, ha a sors kegye folytán alkotóereje teljében érte meg a hetvenes éveket, kötelessége „befejezni a mondatot“. Nem az ifjúkori avantgarde megtagadásával, hanem a nyílt szembenézéssel. A *Képzelt riport* elfogulatlan olvasója előtt főlegbizonygatnunk, hogy ebből a regényből korántsem a konzervatívává lett Déry szól fiatalokhoz és öregebbekhez. Az elvadult táj, a fenyegető madárrajoktól besötétített, narkotikumot kereső emberektől tönkretett Kert segélykiáltása ez a könyv, s hogy a helyszíntől sok ezer kilométerre „képzeldő“ író gondja mennyire időszerű, arra ökológiai tanulmányok sorát lehet idézni.

Szociológiai és lélektani tanulmányokat pedig a *Kedves bópeer* aktualitására. A *Képzelt riporttal* szemben ez volna az „öregék könyve“; ha az az Országút, ez

újra a Kert. De e legújabb Déry-regény ismét a fiatalokhoz szól, nekik is szól; nem azzal az öreges pedagógiával, hogy meg kell érteni és meg kell becsülni az öregeket. Ellenkezőleg, a maga ironikus-önironikus módján éppen a fiatalok megértését szolgálja. „Hatvan egynéhány éves koromban így kezdtem újra iskolába járni, de ezúttal a magam tanfolyamára — emlékezik a regény íróhőse. — Nem volt könnyű dolgom, lelkiismeretes, szigorú tanárom voltam. Hadjárat az öregség ellen, így nevezhettem volna el a tananyagot, mely terjedelemben bátran felvehette volna a versenyt mindazzal, ami Cicerónál kezdve a mai tudós gerontológusokig e tárgyban összegyűjtetett. A különbség csak annyi, hogy e jegyzetet — mely halálomkor, ugyebár, megsemmisítendő! — nem az emberiség bosszantására, hanem kizárólag a magam gyönyörűségére írom.“ És bár a magánélet szférába szállunk itt alá, az Országút most sincs messze. Olyan író, mint Déry Tibor, már nem is tudhat a Kertbe bezárkózni; akármilyen földrajzi ponton álljon is meg, kérdő tekintete („óvatos vagyok, jobb szeretem a kérdőjeleket“) áthatol a bozótban, át a smogon — minket keres, és minket talál meg.

En legalábbis nem tudom kikerülni őt. Halmazódhatnak asztalomon a folyóiratok és könyvek, a legújabb „nap hordalékát“ mégsem halasztom másnapra.

SZILÁGYI JÚLIA

Begyógyítani a föld sebeit

„Voltunk néhányan, talán hatvanan-nyolcvanan a háromszázezerből, akik elhatároztuk, hogy eltakarítjuk az itt bűzlő szemetet, addig nem megyünk haza, amíg be nem gyógyítjuk a föld sebeit, ahogy egyikünk mondta.“

Bizonyára sokan ráismertek a *Képzelt riport* zárómondatára. Mindenképpen jellegzetes Déry-mondat, szerkezete s a benne foglalt közlés egyaránt ismerős. *Elhatároztuk, eltakarítjuk, begyógyítjuk* — hirdetik az igék. A többes a nagy szám (háromszázezer) elenyésző hányadát (hatvanan-nyolcvanan) képviseli, színét-javát a tömeghisztériába, gyilkosságba fordult pop-fesztiválra összeseregletteknek. Ennek a maroknyi fiatalnak a célkitűzése — begyógyítani a föld sebeit — mennyiségből minőséggé lépteti elő őket. Kristálytisztá képlete ez a mondat a déry-i idillnek, amely mindig a föld sebeinek a begyógyítására, a bűzlő szemét eltakarítására hivatott. A hivatás betöltését az kényszeríti ki, hogy eltakarítandó szemét van, hogy a földnek sebei vannak. A van (szenny, bűz, seb) és a *legyen* (tisztaság, egészség) ellentétéből vezeti le Déry a változtatás szükségletét.

Déry életművében ennek a szükségletnek a többé-kevésbé tudatos hordozói rendszerint a legfiatalabbak és a legidősebbek. Miért éppen ők?

Az életkorok — a lélektan tanúsága, de a mindennapi tapasztalat szerint is — az emberi lét sajátosságainak, törekvéseinek változásában valamiféle kiegyensúlyozó állandóságot hordoznak. A gyermek- és ifjúkor a maximális fogékonyság ideje, az öregség a tapasztalaté. Annyit már tudunk ezekről az életszakaszokról, hogy korántsem olyan harmonikusak, mint amilyeneknek a megszépítő hagyományos felfogás vélte őket. Ez a megtévesztő látszat az egyik közös sajátosságuk, a másik pedig az, hogy az öregek és az egészen fiatalok már, illetve még fokozott védelemre szorulnak, de — már vagy még — igényt tartanak a felnőttkor státusára, az önállóságra, emberi autonómiájuk elismerésére. Kiszolgáltatottá éppen ez a kettősség teszi őket, s ezért mondhatjuk, hogy helytálló az ifjúság, illetve az öregkor szociológiájának megállapítása: egy adott társadalom anyagi és szellemi kultúrájának, erkölcsi értékrendjének tévedhetetlen ismérve az a helyzet, az a sors, amelyet legifjabb és legidősebb tagjainak juttat.

Ha az idill—valóság egymást kiegészítő ellentétpárját ebből a szemzőből vesszük szemügyre Déry Tibor prózájában, az életmű egyik alaptendenciáját fedezhetjük fel; a kiszolgáltatottság korlátait és a cselekvésvágy szárnyalását, azt a

Részlet a Dacia Könyvkiadónál a közeljövőben megjelenő, Déry Tibor válogatott novelláit bevezető tanulmányból.